

Karin Hilmer Pedersen og Mette Skak Rusland mod det tredje årtusinde

Skal man se med pessimisme eller optimisme på udviklingen i Rusland? Det er afsættet for en drøftelse af den politiske og økonomiske udvikling i landet gennem det seneste årti. Selvom systemskiftet fra kommunisme til demokrati og markedsøkonomi var ret ublodigt og præget af sin egen gradualisme, fik det fra starten en uheldig drejning. 1993-forfatningen er et vendepunkt i såvel positiv som negativ forstand. Lederskiftet fra Jeltsin til Putin er godt nyt, hvad angår effektivitet, men ikke godt nyt med hensyn til demokrati. Byzantinisme, oligarki, mafiavælde, forkrøblede økonomiske reformer, fattigdom og sikkerhedspolitisk brutalitet er alle relevante stikord til en beskrivelse af dagens Rusland. Alligevel skal man ikke undervurdere systemskiftet og de potentialer, det bringer frem i lyset.

*Ej fattes Rusland med forstand,
og vanlig alen er ubrug'lig.
En særlig sjæl har dette land.
Kun tro på Rusland synes mulig.*

*Fjodor Tjutjev
(1803-1873, russisk digter)*

*Det er på tide nu, for fanden,
at fatte Rusland med forstanden.
Og det med tro på Rusland måtte
man li' så gerne ta' og skrotte.*

*Juz Alezjkovskij
(nulevende russisk digter)¹*

Udfordringen for Ruslandsforskningen i dag

Den allerstørste udfordring for den seriøse Ruslandsforskning af i dag er at ramme den rette balance mellem optimisme og pessimisme. Medierne har det med at svælge i gruppvækkende nyheder og negative klichéer om Rusland: drukenskab - fattigdom - mafiavælde - krig. Også blandt forskere har "russo-pessimismen" kronede dage (Cohen, 2000; Gerner, Hedlund og Sundström, 1995; Novodvorskaya, 1998; cf. Treisman, 2000). Hvad værre er, så er der rigeligt med argumenter for pessimisme på Ruslands vegne. Enhver seriøs analyse af Ruslands og Sovjetunionens politiske historie, institutioner og politiske kultur må fremhæve landets manglende historiske forudsætninger for demokrati. Den folkevalgte politiske ledelse, man har haft gennem det seneste årti som følge af systemskiftet, kan lastes for katastrofer som krigen i Tjetjenien samt fejl og mangler i reformpolitikken.

Når man sammenligner med udviklingen i Østeuropa efter Murens fald, er det slående, hvordan Rusland halter bagefter med hensyn til rækkevidden af de økonomiske og politiske reformer og ikke mindst befolkningens tiltro til systemskiftet (Roeder, 1999; Skak, 1996). Rusland fremstår simpelthen som *mindre målrettet* i bruddet med den kommunistiske fortid. Man kan forklare det med, at Oktoberrevolutionen i 1917 var et russisk fænomen, der indkapslede Rusland og senere Sovjetunionen for en meget længere periode end landene i Østeuropa, der først blev sovjetiserede efter 1945. I disse småstater - som i denne sammenhæng også tæller Estland, Letland og Litauen - blev kommunismen oplevet som et

Karin Hilmer Pedersen og Mette Skak Rusland mod det tredje årtusinde

Skal man se med pessimisme eller optimisme på udviklingen i Rusland? Det er afsættet for en drøftelse af den politiske og økonomiske udvikling i landet gennem det seneste årti. Selvom systemskiftet fra kommunisme til demokrati og markedsøkonomi var ret ublodigt og præget af sin egen gradualisme, fik det fra starten en uheldig drejning. 1993-forfatningen er et vendepunkt i såvel positiv som negativ forstand. Lederskiftet fra Jeltsin til Putin er godt nyt, hvad angår effektivitet, men ikke godt nyt med hensyn til demokrati. Byzantinisme, oligarki, mafiavælde, forkrøblede økonomiske reformer, fattigdom og sikkerhedspolitisk brutalitet er alle relevante stikord til en beskrivelse af dagens Rusland. Alligevel skal man ikke undervurdere systemskiftet og de potentialer, det bringer frem i lyset.

*Ej fattes Rusland med forstand,
og vanlig alen er ubrug'lig.
En særlig sjæl har dette land.
Kun tro på Rusland synes mulig.*

*Fjodor Tjutjev
(1803-1873, russisk digter)*

*Det er på tide nu, for fanden,
at fatte Rusland med forstanden.
Og det med tro på Rusland måtte
man li' så gerne ta' og skrotte.*

*Juz Alezjkovskij
(nulevende russisk digter)¹*

Udfordringen for Ruslandsforskningen i dag

Den allerstørste udfordring for den seriøse Ruslandsforskning af i dag er at ramme den rette balance mellem optimisme og pessimisme. Medierne har det med at svælge i gruppvækkende nyheder og negative klichéer om Rusland: drukenskab - fattigdom - mafiavælde - krig. Også blandt forskere har "russo-pessimismen" kronede dage (Cohen, 2000; Gerner, Hedlund og Sundström, 1995; Novodvorskaya, 1998; cf. Treisman, 2000). Hvad værre er, så er der rigeligt med argumenter for pessimisme på Ruslands vegne. Enhver seriøs analyse af Ruslands og Sovjetunionens politiske historie, institutioner og politiske kultur må fremhæve landets manglende historiske forudsætninger for demokrati. Den folkevalgte politiske ledelse, man har haft gennem det seneste årti som følge af systemskiftet, kan lastes for katastrofer som krigen i Tjetjenien samt fejl og mangler i reformpolitikken.

Når man sammenligner med udviklingen i Østeuropa efter Murens fald, er det slående, hvordan Rusland halter bagefter med hensyn til rækkevidden af de økonomiske og politiske reformer og ikke mindst befolkningens tiltro til systemskiftet (Roeder, 1999; Skak, 1996). Rusland fremstår simpelthen som *mindre målrettet* i bruddet med den kommunistiske fortid. Man kan forklare det med, at Oktoberrevolutionen i 1917 var et russisk fænomen, der indkapslede Rusland og senere Sovjetunionen for en meget længere periode end landene i Østeuropa, der først blev sovjetiserede efter 1945. I disse småstater - som i denne sammenhæng også tæller Estland, Letland og Litauen - blev kommunismen oplevet som et

fremmedlegeme, man ikke har de store kvaler med at skille sig af med nu. Hertil kommer den bevidste eller ubevidste Sovjetnøstalgiske *bias* i mange skrivelser om Rusland. Nogle akademiske og journalistiske forfattere synes at skrive ud fra det standpunkt, at Sovjetunionen trods alt var at foretrække for det nuværende kaos og får næring til denne holdning af desillusionerede russere, aserbajdsjanere, ukrainere osv. Faktisk kan i hvert fald den ene af os end ikke sige sig fri for at bidrage til russo-pessimismen på det udenrigs- og sikkerhedspolitiske område (Skak, 2000).

Man kan sige, at pessimismen har den fordel og berettigelse, at optimistiske analyser af Rusland let bliver naive eller skingre. Men optimismen står ikke alene med sit troværdighedsproblem! Som påvist af den amerikanske politolog Daniel Treisman gør pessimisterne sig i høj grad skyldige i intellektuel dovenskab såsom determinisme, skråsikkerhed, manglende sans for proportioner og ligefrem "unabashed Old Testament wrath" (Treisman, 2000). Han opfordrer analytikerne til at pudse brillerne en ekstra gang og ydmygt og åbent nærme sig den russiske virkelighed i et veloplagt opgør med den nuværende russo-pessimisme. Selv om det er en udfordring af de store at formulere en saglig optimisme på Ruslands vegne, gør man offentligheden en bjørnetjeneste ved at søge tilflugt i negative stereotyper som krykke for analyse og formidling.

Den dårlige nyhed om Rusland er kort fortalt, at rigtig mange mennesker lider under det nye system. Den gode nyhed - der ikke er spor ny, men bare glemmes - er, at det gjorde de også før. Sovjetborgeren levede et usselt og langt fra værdigt liv: timelange køer for at skaffe sig simple livsfornødenheder; surhed og umenneskelighed fra alle sider, elendige boligforhold osv. (Kéhayan, 1980). I de enorme områder mod øst var "vejnettet" selv i storbyerne tilfrosset mudder afløst af et helvedes søle i sommerhalvåret. Folk havde knap nok råd til at købe det tøj, de havde brug for (Kapuściński, 1997: 181 ff.). Lige så med madvarer, hvis man overhovedet kunne få andet end brød, kål, sukker og te. Den gode nyhed om Rusland er derfor, at nu sker der endelig noget, der peger væk fra det sovjetiske mareridt, selv om det sker langsomt og pinefuldt. I Bresjnev's tid var Moskva en rædsel af bureaukrati, grimhed og afsavn, hvorimod den i dag er en livlig og hyggelig storby.

Det er usandt, at kommunismens sammenbrud udgør en entydig nedtur for Rusland. I 1990 ejede kun en ud af seks familier en bil, mens det i 1998 trods alt var hver tredje familie, og i samme periode er der anlagt ca. 32.000 km vej (Treisman, 2000). Det gør vel ikke umiddelbart indtryk på blaserte danske post-materialister, men er væsentligt at nævne som kontrast til sovjet-systemets uhyggelige forsømmelser af forbrugsvaresektoren. Modsat før har langt hovedparten af befolkningen i dag adgang til tv, hvilket er vigtigt som følge af den nye, anderledes frie strøm af information og kultur.² Mange pensionister har det hårdt, og folkesundheden står det skidt til med, især for mange midaldrende mænds vedkommende. Derimod er børnedødeligheden igen på vej ned (Treisman, 2000). Samtidig begynder den russiske stat så småt atter at investere i børn og unges uddannelse (Dalgaard, 2001). Det mest slående vidnesbyrd er imidlertid nok, at russernes egen pessimisme måske er ved at klinge af at dømme ud fra den

seneste af de årligt tilbagevendende russiske sociologiske undersøgelser af folkestemningen:

Table 1. "Var indeværende år værre eller lettere for Dem og Deres familie sammenlignet med forrige år?" (svar omregnet i pct.)

	1988	1990	1993	1998	1999	2000
Værre	79	93	65	83	51	36
Lettere	7	1	11	3	16	26
Det samme	14	7	24	14	33	38

Kilde: Bearbejdet efter Levada (2000-2001). Undersøgelsespopulationen er 1600 tilfældigt udvalgte borgere bosat i hele den Russiske Føderation.

Årene 1988 og 1990 er udvalgt for at give indtryk af stemningen før Ruslands selvstændighed og Jeltsins reformer. 1993 var et år kendetegnet af akut politisk krise (det væbnede opgør med reformfjendtlige parlamentarikere i oktober). Forinden, den 25. april 1993, havde et flertal af vælgere i en folkeafstemning givet Jeltsin mandat til fortsatte reformer. Talmaterialet ovenfor tyder på, at man ved nytåret 1993 oplevede situationen som mindre belastende end før opløsningen af Sovjetunionen. 1998 var et år med akut økonomisk krise ("nedsmeltningen" i august), hvilket også afspejles i tallene ovenfor. Året 1990 står dog stadig som det absolutte nulpunkt, mens 1999 og 2000 giver indtryk af et stemningsskift. Det bekræftes af andre opgørelser fra samme undersøgelse. Nok dominerer lede, ligegyldighed og lignende holdninger billedet, men en voksende andel af befolkningen i Rusland begynder at lade *håb* være overskriften for deres oplevelse af udviklingen. Sociologen Jurij Levada konkluderer: "against the backdrop of a series of upheavals and major disappointments in 2000, the level of public optimism is still fairly high, and continues to grow" (Levada, 2000-2001).

Økonomien er omsider i bedring. Uanset, at oliepriser samt devaluering er nogle af årsagerne til væksten - gennem en positiv handelsbalance - indebærer den øgede indtjening en vis multiplikatoreffekt, dvs. spredning af velfærd gennem øget efterspørgsel fra andre dele af økonomien. Krisen i august 1998, hvor rublen devaluerede fra 5,8 rubler/US\$ til 23 rubler/US\$, indebar en akut fordyrelse af importvarer. Men for de indenlandske producenter var det en saltvandsindsprøjtning, som kunne udnyttes efter, at de som følge af Jeltsin-holdets reformer havde været eksponeret for verdensmarkedets vareudbud og kvalitet (Bakke, 2001). I 2000 var stigningen i BNP på godt 7 pct., mens stigningen i industriproduktionen i 1999 var på godt 8 pct. (www.bcemag.com).

På baggrund af disse overvejelser og korrektiver til det fremherskende dystre Ruslandsbillede vil vi se på problemerne i den russiske omstilling fra diktatur til demokrati. Det kan naturligvis ikke blive en udtømmende behandling af emnet, men dog en fremstilling, der afspejler, hvad vi bedømmer som væsentligt, og hvordan vi bedømmer det. Vi lægger vægt på at give indtryk af såvel det faktiske forløb af Ruslands systemskifte og den videre udvikling under præsidenterne Jeltsin og Putin som at rejse teoretiserende diskussioner om perspektiverne i

denne proces. Den overordnede udfordring er, hvordan man i Rusland kan konsolidere demokratiet og samtidig opbygge en stat med kapacitet til at gennemføre en økonomisk udvikling, der vil bringe Rusland på niveau med Europa og Østasien.

Vi indleder med den sovjetiske udgangssituation og reflekterer over bredden og dybden i systemskiftet fra kommunisme. I den efterfølgende, mere empiriske del af analysen pointeres det, at overgangen til demokrati i Rusland blev afsporet i retning af personlig magtkamp. Det fører os over i Ruslands karakteristika som stat under overskriften byzantinisme eller udviklingsstat? Dernæst belyses Putins vej til præsidentembedet, og der foretages en bedømmelse af hans lederpotentiale i forhold til udfordringen: på samme tid at bringe Rusland demokratisk og økonomisk på fode. Vores samlede vurdering af Ruslands udvikling siden Gorbatsjovs reformer er, at nok har systemskiftet haft et særpræget og uskønt forløb inklusive Putins tid ved magten, men det væsentlige er det brud med fortiden, som faktisk er lykkedes.

Fra diktatur og planøkonomi til demokratisk markedsøkonomi

I løbet af 1980'erne var det tydeligt, at kommunismen havde udlevet sig selv. Alligevel var det et mirakel, at sammenbruddet forløb med så lidt blodsudgydelse som tilfældet var: kun tre russiske civile blev dræbt under kupforsøget i august 1991. Det relativt ublodige sammenbrud af Sovjetunionens kommunistiske system kan måske forklares med, at der ikke længere var tale om et klassisk *totalitært samfund*.³ Sovjetunionen havde udviklet sig til et styre, hvor partiets magtmonopol blev modificeret gennem *konkurrerende institutionelle interesser* (Nørgaard, 1985; Pedersen, 1998). Sovjetunionens omstilling til en demokratisk markedsøkonomi har derfor været præget af, at forskellige institutionelle interesser, der havde etableret sig inden for det eksisterende kommunistiske system, forfulgte egne privatøkonomiske målsætninger. Det så man under de vilde privatiseringer i slutningen af 1980'erne, som har givet den russiske privatisering øgenavnene *prikhvatizatsija*, dvs. "ragen til sig" og *nomenklatura*-privatisering. Betegnelserne understreger, at ændringerne i ejendomsretten næsten udelukkende har været til fordel for den tidligere partielite. Opløsningen af den sovjetiske kommunisme skete således ikke som et brud med hele den tidligere magtelite, men snarere som en sejr for en reformvenlig partielite over en reaktionær partielite, hvoraf også sidstnævnte har benyttet privatiseringen til at bevare sine magtpositioner.

Endvidere skal man være opmærksom på, at kommunismen udgjorde et særegent internationalt system af lande med pseudo-rettigheder, et imperium, der strakte sig fra Centraleuropa til Mongoliet med Moskva som magtens centrum. Derfor betyder kommunismens sammenbrud ikke "kun" en indenrigspolitisk revolution af det politiske og økonomiske system, men også nye stats- og nationdannelser samt formuleringen af en helt ny udenrigspolitik. Oven i dette kommer den udfordring at erstatte den gennemmilitariserede partistat med ægte civil kontrol med militæret. Pointen er, at skiftet til demokrati er en langt mere uoverskuelig proces for venstrefløjediktaturer end for højreautoritære politiske systemer.

Et godt begreb for den overordnede logik i systemskiftet har man i den britisk-østrigske filosof Karl Poppers betegnelse *det åbne samfund* (Popper, 1966). Det åbne samfund er modsætningen til det totalitære samfund, som mener at have patent på sandheden og ret til at udrydde politiske modstandere. Det åbne samfund erkender, at det er menneskeligt at fejle og har derfor den frie debat og muligheden for fredeligt - via stemmesedlen - at fjerne magthavere fra magten som sit afgørende princip. Pointen i det russiske systemskifte er således at erstatte et lukket samfund, der tydeligvis ikke kunne korrigere sine fejl, med et anderledes langtidsholdbart, dynamisk åbent samfund. Målt med Poppers målestok er Rusland i dag nået meget langt. Ingen tror i dag på kommunisme som et realistisk og ønskværdigt system - dårligt nok de russiske kommunister selv! Den amerikanske historiker Martin Malia har overbevisende argumenteret for, at et Weimar-scenarie, dvs. en russisk fascisme heller ikke vil lykkes (Malia, 1994). Dermed ikke sagt, at udviklingen kører på skinner mod det konsoliderede, mønstergyldige russiske demokrati.

Transitionen, der snublede i starten

Omstilling, systemskifte og transition anvendes i denne artikel synonymt som betegnelse for afviklingen af det kommunistiske étpartisystem og den hermed forbundne planøkonomi.⁵ Ruslands omstilling kan imidlertid ikke forstås uden at inddrage Mikhail Gorbatsjovs forsøg på fra 1985 at reformere det sovjetiske samfundssystem indefra. Gorbatsjovs reformer var ikke nogen succes. *Glasnost* - den nye åbenhed, der skulle skabe en "socialistisk meningspluralisme", skabte i stedet et rum for en uafhængig, anti-sovjetisk opposition, først i Georgien og dernæst i de tre baltiske lande. *Perestrojka* - der satte fokus på en liberalisering af et centraliseret økonomisk system, resulterede i en ukontrolleret proces, hvor tilfældige og private forbindelser gjorde det muligt for de enkelte virksomheder at ændre deres ejendomsretlige status, dvs. en de facto privatisering ofte med væsentlig økonomisk fordel til virksomhedsledelsen og i nogen grad de ansatte på virksomheden (Pedersen, 1998: 271 ff.). Desuden førte liberaliseringen til opblomstringen af et problematisk privat marked, hvor prisniveauet var betydeligt højere, end det var i statsforretninger, selv om kvaliteten af varerne heller ikke hos de private altid var i top. Det var således ikke et stærkt centralt ideologisk styret samfund, som Jeltsin overtog i 1991, men et samfund præget af magtkamp mellem forskellige interesser.

Forløbet af det sovjetiske/russiske systemskifte afveg fra mønstret i andre postkommunistiske lande, som funktionelt var enhedsstater og ikke føderationer.⁶ Omkring 1990 antog reformprocessen i Sovjetunionen/Rusland karakter af en magtkamp mellem Jeltsin og Gorbatsjov svarende til henholdsvis det russiske og det sovjetiske forfatningsmæssige niveau. Selv om der var saglige aspekter i Jeltsins udfordring af Gorbatsjovs linje, fik Jeltsins facon systemskiftet til at degenerere i retning af personlig hævn og magtbrynde. Den første tid efter kupforsøget i august 1991 var en periode med usikkerhed omkring de politiske magtkonstellationer. Den tidligere polske ministerpræsident Leszek Balcerowicz hævder (1994), at en sådan åben fase udgør et *window of opportunity*, hvor det er

muligt at gennemføre en grundlæggende ændring af magtforholdene inden for nye institutionelle rammer. Men i stedet for at udnytte sin enestående politiske kapital oven på kupforsøget til at opbygge rammerne for staten via vedtagelsen af en ny demokratisk forfatning efterfulgt af valg og andre brede reformer af det politiske og økonomiske system *forspildte* Jeltsin sin historiske chance ved at koncentrere sig om at udmanøvrere Gorbatsjov (McFaul, 1995). Det lykkedes Jeltsin at etablere sig som den Russiske Føderations præsident og nedbryde Sovjetunionen som en stat, men samtidig var det lykkedes forskellige interesser at etablere et politisk ståsted, før de institutionelle rammer for den nye russiske stat var på plads. Med andre ord var situationen i begyndelsen af 1990'erne, at Jeltsin skulle forhandle nye institutioner igennem med etablerede interesser. Det mislykkedes og førte til den blodige og traumatiske nedkæmpelse af oprøret blandt parlamentarikerne i oktober 1993 og til hasteprocedurer for en ny forfatning, der gav usædvanligt vide beføjelser til præsidentembedet, sandsynligvis ledsaget af valgsvindler ved valget i december 1993 (Eckstein et al., 1998: 344; Ljubarskij, 1994).

På trods af den russiske forfatnings tvivlsomme tilblivelsesproces er der alligevel grund til at betragte den som en milepæl i landets demokratiske udvikling. Ruslands forfatning er gennemsyret af fundamentalt anderledes normer end Sovjet-forfatningerne såsom respekt for individet og menneskerettighederne. Den afspejler virkeligheden, for så vidt som folks frygt ikke længere er at blive vækket ved daggry af det hemmelige politi, der fører én bort. Med hensyn til statsdannelse fastslår præamblen klogeligt, at det "vi", der taler, er den Russiske Føderations multinationale folk og ikke bare det *russiske* folk. Hvad angår den russiske forfatnings demokratiske underskud som følge af koncentrationen af magt omkring præsidenten, fastslår den polske politolog Jan Zielonka, at næsten uanset forfatningens konkrete udformning af demokratiet er forfatningen et centralt redskab til at cementere nye, demokratiske spilleregler (Zielonka, 1994). Det er også væsentligt, at den politiske magt siden 1993 har været afklaret ved valg. Men det russiske demokrati hæmmes af et meget svagt organiseret civilsamfund. Med undtagelse af Det Kommunistiske Parti for den Russiske Føderation (KPRF) med Gennadij Zjuganov i spidsen har de politiske partier fortsat ringe opbakning i befolkningen, hvad enten man ser på medlemstal generelt eller aktive medlemmer. Andre ikke-statslige organisationer (NGO'er), fagforeninger, arbejdsgiverforeninger og bevægelser af forskellig karakter har heller ikke opnået en politisk gennemslagskraft, der kan hamle op med statens påvirkning af holdninger via massemedier mv.

Byzantinisme eller udviklingsstat?

Et relevant begreb for de problematiske sider af den russiske politiske virkelighed har man i udtrykket *byzantinisme*. Det er et begreb, der dukker op i beskrivelser af den russiske beslutningsproces og i det hele taget den politiske logik, der præger Rusland på regeringsniveau samt mere lokalt. Byzantinisme er ikke et begreb hentet fra den komparative politiks arsenal, men er Ruslandsforskningens helt eget skældsord og defineres sjældent nærmere. Roden i ordet er naturligvis Byzans, og heri ligger en henvisning til Ruslands historie som underlagt, senere

arvtager til, Byzans, centret for den østromerske kristendom. Som kejseren i Konstantinopel herskede de russiske zarerenevældigt både før og efter enevælden i Vesten. Det lunefulde og vilkårlige - *proizvol'* på russisk - samt hemmelighedskræmmeri, uigennemskuelighed, nepotisme og dunkle magtkampe (*kto kogo*, dvs. "hvem vinder over hvem?") er gode stikord til, hvad man skal lægge i byzantinisme som et særegent autoritært syndrom, der fortsatte og udviklede sig yderligere under kommunismen (cf. Doder, 1986).⁷

Udviklingsstaten er et nyere begreb, som Peter Evans (1993 og 1996) har anvendt for de asiatiske lande, der inden for en kort periode har skabt velfungerende økonomier og høje vækstrater på grundlag af en effektiv statslig interventionspolitik. Taiwan, Sydkorea og Japan har været de væsentligste eksempler. Spørgsmålet er, om udviklingsstaten er en bedre måde at betragte den nye russiske stat på end byzantinismen? Udviklingsstaten balancerer mellem to modsatrettede principper. På den ene side et weberiansk bureaukrati, hvor statens embedsmænd udpeges efter neutrale, meritokratiske principper, og på den anden side statens indlejring i samfundet, der skal sikre, at statens beslutninger og implementeringen heraf er støttet af centrale økonomiske aktører. Argumentet for kombinationen af de to principper er, at staten gennem aktive og uformelle netværk sikrer, at en økonomisk vækstpolitik - herunder muligheden for omfordeling mellem sektorer og befolkningsgrupper - bliver accepteret af private aktører. Samtidig sikrer det weberianske bureaukrati, at statens embedsmænd forfølger langsigtede udviklingsmålsætninger og ikke kortsigtede, privatøkonomiske interesser. Pointen i udviklingsstaten som model er således synergien mellem privatøkonomiske interesser og kollektive interesser i økonomisk udvikling formidlet gennem staten. Ideen bag udviklingsstaten - den aktive statslige økonomiske udviklings- og fordelingspolitik - finder genklang i den russiske befolkning (Kullberg og Zimmerman, 1999). Men den toneangivende russiske elite søger i højere grad neo-liberale løsninger på landets problemer.

Afgørende for, om Rusland bedst kendetegnes ved en udviklingsstat eller ved byzantinisme, er, om den russiske stat har kapacitet og vilje til at føre en udviklingsorienteret politik, eller om den fører en politik, der tilgodeser kortsigtede privatøkonomiske interesser. Selv om Sovjetunionens sammenbrud radikalt har ændret vilkårene, kan det post-kommunistiske Rusland ikke sige sig fri for byzantinisme. Tænk blot på Jeltsins fyringer af sine premierministre og bizarre manøvrer i forhold til Lebed samt den indflydelsesrige og ikke særligt folkevalgte såkaldte "familie", han ofte forlod sig på, herunder datteren Tatjana. Ligeledes ser mange koncentrationen af økonomisk og politisk magt omkring syv medie-, finans- og industrifyrster - de såkaldte oligarker - som bevis på landets mafiasiering under Jeltsin.⁸ Det springende punkt er, om disse grupper har *politisk* indflydelse. Noget tyder på det. Blandt andet afholdt Putin allerede i juli 2000 et møde med 22 inviterede personer blandt andet fra de centrale olieselskaber, gasselskabet Gazprom samt centrale banker. Den direkte kontakt mellem en præsident med vidtrækkende autoritativ magt og den økonomiske elite er tegn på videreførelse af en byzantinisme, hvor landet ikke styres gennem demokratisk valgte organers beslutninger, men direkte af en udøvende magt. Den russiske statslige praksis

minder om Pinochét-udgaven af udviklingsstaten, hvor staten ikke mindsker, men øger den sociale ulighed i sine økonomiske udviklingsbestræbelser.

Alligevel er det spørgsmålet, om det i lys af Ruslands vanskelige udgangssituation er rimeligt at gøre byzantinismen og oligarkerne - "røverbaronerne" - til fjendebillede, som man gang på gang ser det. Som følge af det svage civilsamfund har Rusland så store odds imod sig, at man paradoksalt nok må betragte landets mafiosi/oligarker eller i hvert fald deres børn som mulige bærere af demokratiet og retsstaten på samme måde som i England og USA på røverkapitalismens tid i 1700-1800-tallet (Walker, 1998). Men er det muligt at foretage en sådan historisk analogi?

I forskningen diskuteres det, om Rusland anno 2001 kan sidestilles med middelalderens feudalisme. Et ofte hørt argument imod historiske perspektiveringer er, at nutidens socioøkonomiske forhold og ikke mindst globaliseringen samt omfanget af den internationale handel grundlæggende er forskellig fra fortidens. Modargumentet er, at den internationale handel i middelalderen var på et ret højt niveau (Forrest, 1994). Der er to konkrete pointer i parallellen til middelalderen med hensyn til de politiske mekanismer i dagens Rusland (Fairbanks, 2000). For det første har den russiske transition resulteret i en meget svag stat. I alle andre nutidige transitioner i Latinamerika og Sydeuropa har staten været intakt efter det autoritære styres sammenbrud. Som bekendt var optakten til middelalderen et imperiums sammenbrud - Roms fald - igen noget, der giver mindelser om kommunismens sammenbrud. For det andet - nok så væsentligt i den russiske sammenhæng - var den svage stat i middelalderen svag, fordi der ingen adskillelse var mellem adelens private interesser og statens offentlige interesser. Charles Fairbanks fremhæver, at forholdene inden for hæren er en velegnet testcase for graden af sammenfald mellem private og offentlige interesser. Den militære logik er primært at forsvare staten, de offentlige interesser, men den russiske hær er i dag præget af, at offentlige midler i stort omfang anvendes til private formål, for eksempel salg af våben til den tjetjenske oprørshær. Putins udpegelse af flere medlemmer fra oligarkiet til centrale positioner inden for statsadministrationen kan ses i klar forlængelse af en feudal tradition for sammenblanding af en økonomisk adels interesser med statens. Med andre ord kan man fremme forståelsen af systemskiftet gennem analogier og begrebsanvendelse med byzantinisme i den negative, pessimistiske ende af spektret og udviklingsstaten i den positive ende.

Valget af Putin

Vladimir Putin blev præsident for den Russiske Føderation i et valg, der blev betegnet som frit og fair og heller ikke afstedkom internationale protester, selv om flere påstår, at der var valgsvindel i nogle regioner. Valget af Putin må vurderes på to dimensioner, nemlig om valget er udtryk for en konsolidering af demokratiet i Rusland, samt om Putin ved hjælp af den russiske forfatnings stærke præsidentpost kan skabe en stærk russisk stat.

Den umiddelbare baggrund for Putins indtog på Ruslands politiske scene var uroen i Dagestan i sensommeren 1999 og senere den genopblussede krig i Tjetje-

nien. I Jeltsins anden præsidentperiode havde han udskiftet sine premierministre med usædvanlig hyppighed. Det var i sig selv en kilde til politisk ustabilitet. Udnævnelsen af Putin til premierminister i august 1999 og Jeltsins senere tilbagetræden som præsident var i realiteten en kåring af Putin som Ruslands anden folkevalgte præsident. Præsidentvalget den 26. marts 2000 fremstod som blot en bekræftelse på dette mere end som en ægte valghandling (Bakke, 2001). Alligevel er det væsentligt, at denne valghandling fandt sted, ligesom man heller ikke helt kan negligere betydningen af, at to tredjedele af den russiske befolkning fandt det umagen værd at begive sig til stemmeurnerne (McFaul, 2000).

Tre forhold peger på, at det kan være så som så med Putins demokratiske sindelag. For det første var opstillingen af Putins netop dannede parti, Enhed (*Edinstvo*), til Dumaen i december 1999 næppe helt demokratisk. Partiet bestod udelukkende af en række betydningsfulde regionale ledere og havde som udgangspunkt ingen folkelig støtte. Partiet vandt 23 pct. af stemmerne og 16,5 pct. af pladserne i Dumaen. Valgresultatet havde ikke været muligt uden en kraftig støtte fra medierne. En analyse af mediedækningen af præsidentkandidater op til valget viste, at stoffet om Putin optog 50 pct. af den samlede mediedækning, mens den nærmeste kandidat kun kom op på 12 pct. I den regeringsvenlige og eneste landsdækkende tv-station ORT var dækningen af Putin på omkring 75 pct. (Kretchmer, 2000). Ensidigheden bliver ikke mindre bemærkelsesværdig af, at Putin *ikke* havde fremsat noget politisk program. Medierne henholdt sig derfor til Putins handlinger som fungerende præsident.

Putins demokratiske sindelag kan for det andet betvivles ud fra den beslutsomhed, som han har vist til at anvende statens magt og tilsidesætte menneskerettighederne for at opnå sine mål i Tjetjenien. I forlængelse heraf står arrestationen og overdragelsen af en russisk reporter, Andrej Babitskij, der var udsendt fra Radio Liberty til at interviewe tjetjenske ledere, som et tegn på, at censurering af massemedierne har taget en meget direkte form (McFaul, 2000: 30). Et demokratisk underskud kan for det tredje ses i Putins forslag til en ændring af valgloven til Dumaen. Ifølge den nuværende valglov vælges halvdelen af medlemmerne på grundlag af forholdstalsvalg, mens den anden halvdel vælges efter princippet om flertalsvalg i enkeltmandskredse. Putins forslag indebærer en opgivelse af forholdstalsvalget, hvilket med al sandsynlighed vil betyde, at primært en række mindre, pro-demokratiske partier ikke vil blive repræsenteret i Dumaen.

Forslaget om ændring af valgloven skal formentlig ses i relation til Putins overordnede målsætning - at skabe en stærk og effektiv stat. Et andet element i hans strategi er udnævnelsen af syv "superguvernører" (se Märta-Lisa Magnussons artikel i dette *Politica*), mens det tredje element er princippet om *lovens diktatur* som grundlag for statens handlinger (se også Karin Hilmer Pedersens artikel i dette nummer). Ironisk nok kom mordet på menneskeretsaktivisten og nationalitetseksperter Galina Starovojtova i november 1998 nærmest til at bane vejen for Putins retspolitiske slagord.

I en vurdering af Putin kan man på plussiden nævne den enestående opbakning, han nyder, kombineret med hans nøgterne, ikke-ideologiske analyse af problemerne som faktorer, der *kan* gøre ham til en anderledes reformvenlig og

effektiv præsident. Putin har på intet tidspunkt udtalt sig imod en videreudvikling af Ruslands demokratiske styre. Måske erkender han, at han ved at anfægte den elektorale dimension af det russiske politiske system ville komme i modvind. McFaul refererer således til en meningsmåling fra 1999, hvor et flertal angiver, at det er fuldstændig uacceptabelt at forbyde demonstrationer (66 pct.), aflyse valg (62 pct.) eller udøve censur (53 pct.) (McFaul, 2000: 31). Man kan dryppe mere malurt i bægret og tilføje, at Putin snarere end en svoren demokrat er et magtmenneske, hvis popularitet også skyldes frygten for ham. Hans instinkter vil være præget negativt af hans fortid i KGB og FSB, altså henholdsvis den sovjetiske og russiske sikkerhedstjeneste. Det ser man i den brutale krigsførelse i Tjetjenien, som Putin kalder kamp mod terrorisme. På den baggrund er det ikke så betrygende, at han vil gøre løsningen af problemerne i Kaukasus til sit livsværk.

Konklusion

Den overordnede vurdering af systemskiftet i Rusland, som denne analyse lægger op til, er, at billedet er sammensat og vanskelighederne og manglerne iøjnefaldende, men helheden er alligevel mere løfterig, end de fleste skriverier om Rusland lader ane. Det afgørende er det brud med den kommunistiske og planøkonomiske fortid, der er påbegyndt. Det giver en ny og bedre udgangssituation for ikke bare Rusland, men også dets naboer i form af en fredsdividende. Ser man på det sovjetiske alternativ, er transitionen samt indførelsen af markedsøkonomi og demokrati selv i den russiske, ikke særligt konsekvente og vellykkede udformning så afgjort at foretrække som et bedre scenario for fremtiden.

Mere konkret gælder det, at nok er byzantinismen i konflikt med visionen om det åbne samfund. Men samtidig er nogle politologer inde på, at i og med at nøglen til et stabilt demokrati er en samklang mellem den overordnede demokratiske politiske struktur og den politiske kultur, kan det i autoritært orienterede politiske kulturer som den russiske betyde, at demokratiet bedst sikres gennem opretholdelsen af et vist autoritært islæt (Eckstein et al., 1998: 41 og *passim*). Derfor kan man ikke umiddelbart afskrive den politiske visdom i indførelsen af et stærkt præsidentembede samt Jeltsin og Putins ledelsesstil, selv om det også må være tilladt at notere de russiske politiske elitors manglende lydhørhed over for befolkningen som et fundamentalt problem (Eckstein et al., 1998: 342 f.).

Den politiske og økonomiske udvikling i Rusland har været turbulent, så det er fristende at genbruge folkeviddet fra Bresjnevs tid: "Fra krise til krise, fremad mod nye sejre!" Man kan således se Putins magtovertagelse som en ny krise for det russiske demokrati grundet hans fortid i KGB, krigen i Tjetjenien og hans politik for statsmagts styrkelse, for eksempel doktrinen om informationsikkerhed fra september 2000. Den lammende popularitet og konsensus iblandet frygt, der indtil videre omgiver Putin kan dog også være et aktiv for systemskiftet, for eksempel hvis han som bebudet rent faktisk får ændret ejendomsforholdene i landbruget, den eneste sektor i Rusland som er stivnet i håbløshed af mangel på reformer (Eckstein et al., 1998: 342). Hermed være endnu en gang sagt, at meget i Rusland har forandret sig til det bedre, og med hensyn til hvem der - blandt mange - bør æres for fremskridtet, vil vi tilslutte os følgende salut:

"We should credit many former CPSU elites with pragmatic adaptation to an increasingly decentralized polity and multipolar world; to more assertive economic institutions, mass media, interest groups and social movements; and to other liberating manifestations of glasnost, perestroika, demokratizatsiia, and "postcommunism" before and after the watershed events of late 1993." (Eckstein et al., 1998: 341).

Noter

1. Oversat af Samuel Rachlin (2000).
2. Imidlertid er der i Putins præsidentperiode foretaget indgreb mod uafhængige massemedier, som smager af censur. I skrivende stund gælder det tv-stationen NTV samt ugebladet Itogi.
3. Friedrich og Brzezinski (1965) bruger betegnelsen totalitær om Sovjetunionen og andre stater, der hviler på seks grundpiller: 1) en ideologi, 2) et parti med monopol på magten typisk ledet af én person, 3) et hemmeligt politi, 4) et kommunikationsmonopol, 5) et våbenmonopol og 6) et centralt planøkonomisk system. Hannah Arendt (1979) peger på, at forudsætningen for det totalitære samfund var masseterroren, der i 1930'erne og 1940'erne skabte en grundlæggende mistillid til selv den nærmeste familie. Med afstaliniseringen i 1956 og masseterrorens ophør i løbet af de næste årtier var grundlaget for en total social og ideologisk kontrol formindsket.
4. *Nomenklatura* er betegnelsen for stillinger i regering, statsadministration og produktion, der under kommunismen var forbeholdt partimedlemmer. *Nomenklatura*-systemet havde stor betydning for partiets ideologiske kontrol og for implementeringen af partiets økonomiske målsætninger.
5. Transitionsteori anvendes imidlertid langt bredere til generelt at betegne ændringen fra et ikke-demokratisk system til et demokrati (Linz og Stephan, 1996).
6. Man kan dog diskutere, hvorvidt de sovjetiske/russiske problemer kan have visse lighedspunkter med delingen af Tjekkoslaviet i Tjekkiet og Slovakiet og de fortsatte problemer i Jugoslavien.
7. Den britiske historiker Paul Kennedy skriver meget rammende om byzantinismen i zarens Rusland:

"The methods of governmental decision-making at the higher levels were enough to give "Byzantinism" a bad name: irresponsible grand dukes, the emotionally unbalanced empress, reactionary generals, and corrupt speculators, outweighing by far the number of diligent and intelligent ministers whom the regime could recruit and who, only occasionally, could reach the czar's ear. The lack of consultation and understanding between, say, the foreign ministry and the military was at times frightening" (Kennedy, 1988: 240).

8. Et andet aspekt af denne magtkoncentration, som man ikke skal overse, er, at de toneangivende oligarker blandt meget andet er mediefyrster, der fører en til tider indædt kamp mod hinanden - en kamp på *kompromat*, dvs. kompromitterende materiale, som det hedder på nutidsrussisk. I stedet for kun én Berlusconi har man i Rusland syv forskellige Berlusconi'er som uformelle garantier for ytringsfriheden!

Litteratur

- Arendt, Hannah (1979). *Det totalitære herredømme. Tredie del af Det totalitære samfunds oprindelse*, København: Notabene.
- Bakke, Hallvard (2001). "Ett år med Putin", *Fokus Europa*, nr. 1, pp. 13-4.

"We should credit many former CPSU elites with pragmatic adaptation to an increasingly decentralized polity and multipolar world; to more assertive economic institutions, mass media, interest groups and social movements; and to other liberating manifestations of glasnost, perestroika, demokratizatsiia, and "postcommunism" before and after the watershed events of late 1993." (Eckstein et al., 1998: 341).

Noter

1. Oversat af Samuel Rachlin (2000).
2. Imidlertid er der i Putins præsidentperiode foretaget indgreb mod uafhængige massemedier, som smager af censur. I skrivende stund gælder det tv-stationen NTV samt ugebladet Itogi.
3. Friedrich og Brzezinski (1965) bruger betegnelsen totalitær om Sovjetunionen og andre stater, der hviler på seks grundpiller: 1) en ideologi, 2) et parti med monopol på magten typisk ledet af én person, 3) et hemmeligt politi, 4) et kommunikationsmonopol, 5) et våbenmonopol og 6) et centralt planøkonomisk system. Hannah Arendt (1979) peger på, at forudsætningen for det totalitære samfund var masseterroreren, der i 1930'erne og 1940'erne skabte en grundlæggende mistillid til selv den nærmeste familie. Med afstaliniseringen i 1956 og masseterrorens ophør i løbet af de næste årtier var grundlaget for en total social og ideologisk kontrol formindsket.
4. *Nomenklatura* er betegnelsen for stillinger i regering, statsadministration og produktion, der under kommunismen var forbeholdt partimedlemmer. *Nomenklatura*-systemet havde stor betydning for partiets ideologiske kontrol og for implementeringen af partiets økonomiske målsætninger.
5. Transitionsteori anvendes imidlertid langt bredere til generelt at betegne ændringen fra et ikke-demokratisk system til et demokrati (Linz og Stephan, 1996).
6. Man kan dog diskutere, hvorvidt de sovjetiske/russiske problemer kan have visse lighedspunkter med delingen af Tjekkoslaviet i Tjekkiet og Slovakiet og de fortsatte problemer i Jugoslavien.
7. Den britiske historiker Paul Kennedy skriver meget rammende om byzantinismen i zarens Rusland:

"The methods of governmental decision-making at the higher levels were enough to give "Byzantinism" a bad name: irresponsible grand dukes, the emotionally unbalanced empress, reactionary generals, and corrupt speculators, outweighing by far the number of diligent and intelligent ministers whom the regime could recruit and who, only occasionally, could reach the czar's ear. The lack of consultation and understanding between, say, the foreign ministry and the military was at times frightening" (Kennedy, 1988: 240).

8. Et andet aspekt af denne magtkoncentration, som man ikke skal overse, er, at de toneangivende oligarker blandt meget andet er mediefyrster, der fører en til tider indædt kamp mod hinanden - en kamp på *kompromat*, dvs. kompromitterende materiale, som det hedder på nutidsrussisk. I stedet for kun én Berlusconi har man i Rusland syv forskellige Berlusconi'er som uformelle garantier for ytringsfriheden!

Litteratur

- Arendt, Hannah (1979). *Det totalitære herredømme. Tredie del af Det totalitære samfunds oprindelse*, København: Notabene.
- Bakke, Hallvard (2001). "Ett år med Putin", *Fokus Europa*, nr. 1, pp. 13-4.

- Balcerowicz, Leszek (1994). "Understanding Postcommunist Transitions", *Journal of Democracy*, Vol. 5, No. 4, pp. 75-89.
- Cohen, Stephen F. (2000). *Failed Crusade: America and the Tragedy of Post-Communist Russia*, New York: W.W. Norton.
- Dalgaard, Per (2001). "Rusland investerer i børn og unge", *Politiken*, 07.01.
- Doder, Dusko (1986). *Shadows and Whispers. Power Politics Inside the Kremlin from Brezhnev to Gorbachev*, New York: Random House.
- Eckstein, Harry, Frederic J. Florn Jr., Erik P. Hoffmann and William M. Reisinger (1998). *Can Democracy Take Root in Post-Soviet Russia? Explorations in State-Society Relations*, Oxford etc.: Rowman & Littlefield.
- Evans, Peter (1993). "The State as Problem and Solution: Predation, Embedded Autonomy, and Structural Change", pp. 139-181 in Haggard, Stephen and Robert R. Kaufmann, *The Politics of Economic Adjustment: International Constraints, Distributive Conflicts, and the State*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Evans, Peter (1996). "Government Action, Social Capital and Development: Reviewing the Evidence on Synergy", *World Development*, Vol. 24, No. 6, pp. 1119-1132.
- Fairbanks, Jr. Charles H. (2000). "Comments on 'One Step Forward, Two Steps Back'", *Journal of Democracy*, No. 3, pp. 34-35.
- Forrest, Joshua B. (1994). "Asynchronic Comparisons. Weak States in Post-colonial Africa and Mediaeval Europe", pp. 260-296 in Dogan, Mattei and Ali Kazancigil, *Comparing Nations. Concepts, Strategies, Substances*, Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Friedrich, Carl J. and Zbigniew K. Brzezinski (1965). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, 2nd ed., Cambridge MA: Harvard University Press.
- Gerner, Kristian, Stefan Hedlund og Niclas Sundström (1995). *Hjärnridån. Det europeiska projektet och det gåtfulla Ryssland*, Stockholm: Fischer & Co.
- Kapuściński, Ryszard (1994). *Imperiet*, København: Tiderne Skifter.
- Kéhayan, Nina og Jean (1980). *Den røde proletars gade. To franske kommunister i USSR*, København: Borgen.
- Kennedy, Paul (1988). *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, London, Sydney, Wellington: Unwin Hyman Ltd.
- Kretchmer, Michail (2000). *Media Report*, March, unpublished research paper.
- Kullberg, Judith S. og William Zimmerman, (1999). "Liberal Elites, Socialist Masses, and the Problems of Russian Democracy", *World Politics*, Vol. 51, No. 3, pp. 323-358.
- Levada, Yuri (2000-2001). "The Year 2000: Hopes and Disappointments", *Moscow News*, No. 51, 27.12.-02.01., pp. 2-3.
- Linz, Juan J. og Alfred Stepan (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore, London: Johns Hopkins University Press.
- Ljubarskij, Kronid (1994). "Fal'sifikatsia" 1 og 2, *Novoe Vremja*, nr. 7 og 9.
- Malia, Martin (1994). "Another Weimar? Nationalist dangers in post-communist Russia - and the glimmerings of a market society", *The Times Literary Supplement*, 25.02.
- McFaul, Michael (1995). "State Power, Institutional Change, and the Politics of Privatization in Russia", *World Politics*, Vol. 47, January, pp. 210-43.
- McFaul, Michael (2000). "One Step Forward, Two steps Back", *Journal of Democracy*, nr. 3, pp. 19-33.
- Novodvorskaya, Valeriya (1998). "Apocalypse Now", *Transitions*, June, pp. 60-65.
- Nørgaard, Ole (1985). *Politik og reformer i Sovjetunionen*, Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.
- Popper, Karl R. (1966). *The Open Society and Its Enemies*, Vol. 1-2, London: Routledge.
- Pedersen, Karin Hilmer (1998). *Rusland mod årtusindskiftet. Feudalstat, Retstat, Velfærdsstat, eller ...?* København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Rachlin, Samuel (2000). "Rusland år 2000", *Vindue mod Øst*, nr. 1, pp. 26-29.

- Roeder, Philip G. (1999). "The Revolution of 1989: Postcommunism and the Social Sciences", *Slavic Review*, Vol. 58, No. 4, pp. 743-755.
- Skak, Mette (1996). "Democratic Consolidation in East Central Europe", paper til NOPSA-konferencen, Helsinki universitet, 15.-17. August.
- Skak, Mette (2000). "Back in the U.S.S.R.? Russia as an Actor in World Politics", *DUPI Working Paper*, No. 7.
- Treisman, Daniel (2000). "Blaming Russia First" (Review Essay), *Foreign Affairs*, Vol. 79, No. 6, November/December, pp. 146-155.
- Walker, Martin (1998). "After Yeltsin: Russia Faces Free-fall", *Transitions*, June, pp. 20-25.
- Zielonka, Jan (1994). "New Institutions in the Old East Bloc", *Journal of Democracy*, Vol. 5, No. 2, April, pp. 87-104.